

KRISTÓ GYULA

Szlávok Erdélyben a magyar honfoglalás előtt¹

Erdély területén a szlávok a 7. század elején jelentek meg. A 9. században több egykorú, megbízható írott forrásban bukkannak fel Timociani, Abóbrii vagy Praedenecenti és Osterabtrezi néven, anélkül, hogy pontos elhelyezkedésüket e kút-fők alapján meg lehetne határozni. Sokkal közelebbi információt nyújt életük színtereit illetően a régészet. Az etnikai minősítés számára ez esetben a biztos alapot az a körülmény szolgáltatja, hogy a szlávok hamvasztották halottaikat, ami ekkor ebben a földrajzi régióban már csak rájuk jellemző, tehát etnikai jegynek számít. Bóna István szerint két nagy csoportjuk tárgyi hagyatéka került elő Erdélyben. Az egyikféle szláv népesség a Keleti-Kárpátok hátságain és szorosain át kelet felől már a 7. században megérkezett ide, és fokozatosan terjesztette ki lakhelyeit nyugat és észak felé. A halottak hamvait urnákban helyezték el. Sírjaik mellett telepüket is ismerjük. A másik csoport régészeti leletei Északnyugat-Erdélyből kerültek elő. Ez a – származási helyét tekintve ismeretlen, de biztosan szláv – népesség kurgánok (halmok) alá temetkezett, szintén hamvasztásos temetkezéssel. A szlávok letelepült életmód szerint falvakban, földbe vájt veremházakban éltek. Településeik nagy részét évszázadokon át folyamatosan lakták. Anyagi kultúrájuk szegényes. Földműveléssel, állattenyésztéssel foglalkoztak. Körükben politikai szervezet meglétének semmi nyoma nincs.

Békés – a 9. század előtt ritkán az avarokkal való közös – életüknek a 9. század elején a bolgárok erdélyi megjelenése vetett véget. A Maros kenyermezői szakaszán, a folyó mindkét partján sajátos, a balkáni Bulgária protobolgár (török) népének régészeti hagyatékával egyenmű leletek sűrűsödnek. A hódítóknak sírjait és telepeit is ismerjük. A Karoling-frankok a 8. század végén nyugatról, a bolgárok pedig a 9. század első éveiben délkeletről fegyveresen támadva megdöntötték az Avar Kaganátust. Az Erdélybe behatoló bolgárok katonailag megszállták a területet, uralmukat kiterjesztették a térség szláv lakóira, bár azok egyes csoportjai – feladva régóta lakott településeiket – kitértek a bolgár hódítók elől, és északnyugati irányban vonulva elhagyták Erdély területét. A bolgár uralom központja az egykori római Apulum lett, amelyet a bolgárok fehér színű kővei alapján Belgrádnak, azaz magyarra fordítva Fehérvárnak kezdtek nevezni. Ide feltehetően bolgár helytartót ültettek be, aki a bolgár anyaországi érdekek helyi érvényesítője volt. (A bolgár fennhatóság nem szü-

¹ A jelen írás A korai Erdély (895–1324) címmel a közeljövőben megjelenő könyvem része. A szakirodalmi hivatkozások éppen úgy megtalálhatók ott, mint annak a tágabb problematikának a részletes kifejtése, amelyeket e helyütt terjedelmi okokból nem adhatam közre.

kült le Erdély déli részére, hanem nyugat és északnyugat felé messze túlnyúlt azon, bár a kiterjedés határai sok vonatkozásban ma még vitatottak.) A bolgár uralmat bizonyítva a katonai tevékenységben gyakorlott török ajkú protobolgárok valószínűleg meg. Bolgár fennhatóság alatt működött az erdélyi sóbányászat. A Fuldai Évkönyv szerint 892-ben Arnulf frank király követeket küldött „ajándékokkal a bolgárokhoz és királyukhoz, Vladimirhez a régi béke megújítása céljából, és kérte, hogy ne engedélyezzék a morváknak onnan a sóvásárlást”. Ez csakis a szilárdan kezükön levő dél-erdélyi sóaknákra vonatkozhat. Hogy a sófejtést és -szállítást a bolgár urak szláv alattvalói végezték, nyelvi tények révén bizonyítható. A bolgárok helyébe lépő magyarok ugyanis a só kitermelését és talán elvitelét szlávból (és nem törökből!) kölcsönzött szavakkal nevezték meg. Így szláv eredetű a magyar nyelvben az *akna* ‘sóbánya’ szó, és létezik szláv magyarázata a 13. századi okleveles anyagban a sószállító hajó neveként szereplő *kerep* (+1236: *kurb*, 1248: *kerep*) szónak is. Az ugyanilyen jelentésben előforduló, de kisebb testű hajóra utaló *olch* szó (1248: *olch*) számomra ismeretlen eredetű. A protobolgárok alávettjeikként kezelték a meghódított erdélyi szlávokat, és szolgálatokra kényszerítették őket.

A 9. századi szlávokról a legtöbb információt az erdélyi helynévanyag szolgáltatja. Kniezsa István az 1940-es évek első felében névtani vizsgálat alá vetette az 1400-ig terjedő időből Erdély területéről ránk maradt földrajzi neveket, illetve Erdély vízneveit. Az alábbi megállapítások ezen adatgyűjtésen és magyarázaton alapulnak, magam azonban új elemzést végeztem. Ennek során különválasztottam a köznévi és személynévi eredetű szláv neveket. Erre azért volt szükség, mert Kniezsa etnikumjelölőként nem vette számba a szláv személynévekből magyar névadási szabályok szerint alakult helyneveket (vagyis a pusztaszemélynév mint helynév eseteit), és ezeket a magyar jellegű névadás részeként értelmezte. Ezzel szemben alapos indokok szólnak amellett: etnikumjelölő szerepük mind a köznévi, mind a személynévi eredetű szláv helyneveknek van, de amíg a szláv köznévi eredetűek nem tételeznek fel a közelben magyarságot (vagy törökséget), addig a szláv pusztaszemélynévi eredetűek igen, ugyanis a szlávok személynévet nem tettek önmagában településnévvé, ezt a névadási formát a térségben csak a magyarok (és rajtuk kívül még a törökök) alkalmazták.

Ennek az elvnek a figyelembevételével Erdély területén az alábbi térségekben számolhatunk jelentős számban szlávokkal az 1400 előtti évszázadokban.

1. Szilágysági-dombság: *Tasnád* ‘kövér’, *Ilosva* ‘égerfa’, *Perecsen* ‘túlsó parton lakók’, *Kaznacs* ‘kecske’, *Bürgözd* ‘fűszer erdő’, *Kraszna* ‘szép; vörös’, *Varso* ‘hegylakók’, *Récse* ‘árok’, *Kirva* ‘görbe’, *Debren* ‘szakadékos hely’, *Bábca* ‘öregasszony’, *Völcsök* ‘farkas’. Személynévi eredetűek: *Szodoró* (bizonytalan), *Szopor*, *Zálnok*, *Maládé*, *Doh*, *Lecsmér*, *Zovány*, *Tusza*, *Bogdán*, *Galponya*, *Goroszló*, *Dabjon*, *Várca*, *Mutos*, *Vicsa*, *Valkó*, *Drágos*. Összesen: 29 név (12 + 17).

2. Nyugati-dombság és Szamos-hátság: *Rogna* ‘árok’, *Lozna* ‘vessző’, *Zálha* ‘gyülekezet’, *Semesnye* ‘nevetés’, *Kálna* ‘sáros’, *Orbó* ‘füzes’, *Igrice* ‘játsszik’, *Kuharka* ‘szakács’, *Onok* ‘juh’ (vagy személynévi eredetű), *Lozsárd* ‘mocsár’,

Lóna 'halászat', Zselyk 'ér', Lekence 'vízi liliom', Beszterce 'sebes', Zsolna 'ér', Luska 'rét', Priszlop 'oszlop mellett', Rebra 'borda' és már a Keleti-Kárpátokba eső Radna 'érc'. Személynévi eredetűek: Gorba (nem dönthető el), Bezdéd, Esztény, Maró, Geledény, Naszvod. Összesen: 25 név (19 + 6).

3. Mezőség: Szomordok 'büz', Lóna 'halászat', Kályán 'sár lakói', Palatka 'kis palota', Novaj 'új', Szokol 'sólyom', Szakál 'sólyom', Szolcsva 'falu', Tórockó 'zúgni', Szelicse 'telep', Tur 'östulok', Gerend 'emelkedés', Lóna 'halászat', Szakál 'sólyom', Lekence 'vízi liliom', Polyán 'mezőlakók', Mohács 'moha', Dombró 'tölgyerdő'. Személynévi eredetűek: Valkó, Sztána, Vista, Gesztrád, Dezmér, Zsuk, Szová, Szopor, Vajola, Dextrág, Vécs, Jára. Összesen: 28 név (18 + 10).

4. Küküllő menti dombvidék: Zsitve 'gabona', Bázna 'bodza', Körözs 'irtás', Dombó 'tölgy', Gambuc 'gomba', Herepe 'giz-gaz', Perecs 'túloldali', Muzsina 'férfi', Orbó 'füzes', Bocsárd 'kádár', C'elna 'egészséges', Zalatna 'aranyos', Bocsárd 'kádár', Öregyház ~ román Straja (< szláv *straža* 'őrség') párhuzamos névadás, Ludas ~ román Gusu (< szláv *gus* 'lúd') párhuzamos névadás, Fehérvár ~ román Bélgard (< szláv *Bělgardъ* 'fchér vár') párhuzamos névadás, Zalatna 'aranyos', Vecsérd 'est', Pród 'homok', Garat 'él, hegy', Ugra 'hegy mellett', Lemnek 'vadászó hely'. Személynévi eredetűek: Csongva (bizonytalan), Csesztve, Mirisló, Krakkó, Berve, Dálya, Drassó. Összesen: 28 név (22 + 6).

5. A Bánsági-hegyvidék és a Déli-Kárpátok előtere: Lozsád 'mocsár', Grid 'emelkedés', Osztró 'sziget', Klopotiva 'zajos', Brázova 'nyíres', Rekettye ~ román Răchitova (< szláv *rakyta* 'rekettyc') párhuzamos névadás, Pojenica 'mező', Branyicska 'kapu', Lesneh 'mogyorós', Láz 'erdei tisztás', Kelnek 'sáros hely', Orbó 'füzes', Kákova 'rákos?', Szeben 'som', Zernest 'mag'. Személynévi eredetűek: Perkász (bizonytalan), Bezsán, Doborka. Összesen: 17 név (15 + 2).

6. A Keleti-Kárpátok előtere: Kászón 'savanyú', Delne 'völgy', Muzsna 'férfi', Lövéte 'oroszlán; vadászat', Bölön 'beléndek', Kálnok 'sáros', Dálnok 'távoli', Torja 'östulok', Peselnek 'méhes', Polyán 'mezőlakók', Esztelnek 'asztalos'. Személynévi eredetűek: Ozsdola, Csernáton, Dálya, Bodola. Összesen: 15 név (11 + 4).

Erdély területén az 1400 előtt előforduló településnevek közül 142 bizonyult szláv eredetűnek, 97 köznéből, 45 pedig személynévből magyarázható. Ehhez hozzá kell venni, hogy Erdély víznevei közül számos ugyancsak szláv eredetű. A fentebb már a falvak sorában említett, de víznévi eredetű neveken (Kraszna, Lekence, Beszterce, Szeben) kívül ilyen pl. a Bisztra 'sebes', Dobra 'jó', C'serna 'fekete', Kovászna 'savanyú', továbbá a Küküllő román neveként használt Tîrnava 'tövises' stb. Megállapítható, hogy a szláv eredetű település- és víznevek eléggé egyenletes eloszlásban és viszonylag magas számban találhatók Erdélyben. Teljes hiányuk csak a Kis-Küküllőtől északra eső területen és a Barcaságban tapasztalható, alig vannak képviselve Fogarasföldön, viszonylag gyérén fordulnak elő a Mezőség déli részén, a Küküllő melléki dombvidék északi peremén, általában az Erdélyi-medence közepén és a Keleti-Kárpátok előterében (Háromszéket leszámítva). Ahol szláv nevekkal nem találkozunk 1400-ig, ott sem kell teljes hiányukkal számolni, ugyanis több ponton

szláv telepek és urnasírok jelzik jelenlétüket a magyarok bejövetele előtti időben. Nagy kérdés, hogy az itt említett közel másfélszáz földrajzi név közül melyek vezethetők vissza a 9. századig, és melyek későbbi idők emlékei. Erre megbízható választ adni lehetetlen. Vannak azonban olyan szempontok, amelyek némi útbaigazítással szolgálhatnak. A nazálist (*m*-et, *n*-t) tartalmazó helynevek (*Dombró*, *Dombó*, *Gambuc*, *Gerend*, *Csongva*) bizonyosan a korábbiak – ha nem is feltétlenül és minden esetben a 10. századiak – közé tartoznak. Ugyancsak segítséget ad a korai szláv nevek meghatározásához a Szent István kori kárpát-medencei szláv helynévanyag ismerete. A 10–11. század fordulója körüli időkből olyan nevekkel találkozunk, mint a *Pólosnikou* 'szőlőtővek melléki [település]' vagy a *Zalesé* 'erdőn túl'. Ennek példájára a korai rétegbe lehet sorolni az olyan jelentésű neveket, mint a 'túlsó parton lakók', 'hegylakók', 'oszlop mellett [lakók]', 'túlsóoldali[ak]', 'hegy mellett [lakók]', 'mezőlakók'. Megjelennek a Szent István kori anyagban a tulajdonságjelzős (*Wisetcha* 'magas', *Dordomest* 'erős hely', *Duldumast* 'hosszú hid', *Vyssegrad* 'magas vár', *Zemogny* 'földből való [vár]'), a foglalkozásnévi (*Grintzari* 'fazekasok'), a földrajzi környezetre utaló (*Lupa* 'mocsár, tó'), a személyre vonatkozó (*Mama* 'anya') nevek. Ezt figyelembe véve a fenti listából akár több tucat helynév is a korai (9–11. századi) szláv helynévanyag körébe sorolható. Ugyanakkor bizonyos, hogy közülük több csak későbbi időben (a 13–14. század folyamán) jött létre (ilyen pl. a jelntése miatt is újabb keletkezésűnek vehető *Semesnye* vagy *Zálha*).

További fontos tanúságot rejt az a megfigyelés, hogy Erdélyben északról dél felé haladva markánsan megváltozik a szláv köznevek és személynévek egymáshoz viszonyított aránya. Míg Erdély északi felében 49 köznévi alakra 33 személynévi alak jut (a legészakibb régióban pedig egyenesen már 12:17 az arány), addig a déli részen 48 köznévre csak 12 személynév esik. Ez azt a súlyos következtetést vonja maga után, hogy északon a magyarok nagy száma folytán a szláv helynevek tekintélyes része magyaros (puszta személynévi) névadás során jött létre, míg délen – a magyarok sokkal gyéresebb arányából adódóan – minden hat szláv helynév közül csak egy alakult ezen a módon. A szlávok számára és továbbélésére nyújt kiindulópontot annak áttekintése, hogy a román helynevek mely régióban származnak nagyobb számban közvetlenül a szlávból. Északon is számos eset akad arra, hogy a román településnév egyenesen a szlávból magyarázható (román *Tușa* < szláv *Tuša*, román *Gîrbou* < szláv *vrbovo*, román *Stoiana* < szláv *Stojan*, román *Bistrița* < szláv *bystrica*, illetve a román *Nearsova* < magyar *Nyárszó* és a román *Ardeova* < magyar *Erdő* szláv közvetítéssel, amit az *-ova* végződés mutat), de délen még több efféle példa van: két *Gîrbova* < szláv *vrbovo*, ugyancsak két esetben *Zlacna*, illetve *Zlagna* < szláv *zlatna*, román *Lovnic* < szláv *lovník*, román *Slimnic* < szláv **slybník*, román *Săliște* < szláv *selište*, a már említett román *Straja* < szláv *straža*, román *Bălggrad* < szláv *Bělggrad*, talán román *Cîlnic* < szláv *kalnik* sorolható ide. Szláv képző található a román *Ampoița* és a magyar *Csongva* néven. Ez arra mutat, hogy az Erdély területén nagyjából arányosan megoszló szlávság tovább maradt meg délen, vagy azért, mert ott nagyobb létszámban volt képviselve (főleg a magyarsággal

összevetve), vagy másik lehetséges esetként: később ért el a románság Észak-Erdélybe. Mindenesetre az a körülmény, hogy akár északon, akár délen a románok közvetlenül vettek át helyneveket a szlávból, nagy valószínűséggel akként magyarázható: nem csekély számban élhettek Erdélyben szlávok a 9. században, ha még évszázadokkal később is képesek voltak saját megnevezéseik átadására.

A magyar honfoglalás előestéjén Erdély nyelvi értelemben meglehetősen egységes lehetett: a népesség túlnyomó része szláv nyelvet beszélt, Dél-Erdélyben foltokban török nyelvekkel számolhatunk. A régészeti leletek több esetben arról tanúskodnak, hogy a telepek – illetve a bennük élő lakosok – megélték a magyar honfoglalást. Még biztosabb ez a településnevek esetében. Ha ugyanis elpusztultak volna a 10. századot megelőzően, bele sem kerülhettek volna a 11. század utáni okleveles anyagba. A magyar honfoglalók mind a tárgyi hagyaték, mind a nyelvi adatok alapján jelentős létszámú szláv (és jóval csekélyebb bolgár-török) népességet találtak Erdélyben. A szlávok egy része bolgár alávetésben, más része szabad emberként kis közösségekben élt.